

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ — ΤΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

α') Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ

Ἡ Ἰωνία ὑπῆρξε λίκνον τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεὶδὴ σὲ αὐτὴν γεννήθηκαν κατὰ τοὺς Ἀρχαίκοις χρόνους (750-550 π.Χ.) ἡ ποίησις, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη καὶ οἱ τέχνες. Ἵωνες ἦσαν οἱ ἀρχαιότεροι ποιηταί, ἱστορικοὶ καὶ γεωγράφοι, φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες. Ἵωνες ἐπίσης οἱ πρῶτοι τολμηροὶ θαλασσοπόροι, οἱ ὅποιοι διήνοιξαν καὶ στοὺς ἄλλους Ἕλληνας τοὺς μακρινούς καὶ ἐπικίνδυνους θαλάσσιους δρόμους. Στὰ Ἰωνικὰ παράλια διαμορφώθηκε ἡ πόλις-κράτος μὲ τὸν ἔντονο πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ της βίον καὶ ἐπινοήθηκαν οἱ πρῶτοι γνήσιοι δημοκρατικοὶ θεσμοί, οἱ ὅποιοι ὠδήγησαν στὴν ἐγκαθίδρυση τῆς Δημοκρατίας¹.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ποὺ ἐπακολούθησαν ὁ Μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς συμμερίσθηκε τὶς τύχες τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἡ Ἰωνία ἐγνώρισε νέα ἀνθησι καὶ ἀκμὴ, ἡ ὁποία συνεχίσθηκε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν Ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Καὶ ὅταν κατὰ τὸν Γ' καὶ Δ' μ.Χ. αἰ. παρακμάζουν οἱ ἄλλες ἐπαρχίαι τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἐξ αἰτίας τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἐπεὶδὴ εὐρίσκετο μακριὰ ἀπὸ τὰ πολεμικὰ θεάτρα, παρουσίασε ἀξιόλογη οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξη, ἐφάμιλλη μόνον ἐκείνης ποὺ εἶχε γνωρίσει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἀκμῆς της.

Ἐστία τῆς ἀκμαίας αὐτῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦτο κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους τὸ Μουσεῖον τῆς Σμύρνης², τὸ περίφημο ἐκεῖνο πνευματικὸ ἴδρυμα, τὸ ὁποῖο συνηγωνίζετο τὸ μεγάλο Ἀλεξάνδρινό του πρότυπο καὶ στὸ ὁποῖο ἐδίδαξαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπιφανεῖς

1. Γιά τὴν συμβολὴ τῆς Ἰωνίας στὸν πολιτισμό, βλ. J. Cook, *The Greeks in Ionia and the East* (1962), σσ. 91-120, πβλ. G. Huxley, *The Early Ionians* (1966), σσ. 93-108 καὶ 135-139.

2. Γιά τὴν πνευματικὴ ἀκμὴ τῆς Σμύρνης, βλ. C. Cadoux, *Ancient Smyrna* (1938).

ρήτορες και φιλόσοφοι τῆς περιωπῆς τοῦ Πολέμωνος, τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου και τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδου.

Συνέρρεαν δὲ τότε στὰ σχολεῖα τῆς Σμύρνης πολυπληθεῖς μαθηταὶ προερχόμενοι ἀπὸ ὅλες τὶς χώρες τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἡ παρουσία τῆς νεολαίας αὐτῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Φιλόστρατο³ ἦτο γνησίως Ἑλληνική, συνέβαλε νὰ φαίνεται ἡ Σμύρνη πόλις πολυανθρωποτάτη. Ἦτο δὲ τότε ἡ Σμύρνη κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα⁴ ἡ καλλίστη τῶν πόλεων, ὁποῖα ὑπὸ ἡλίῳ εἰσὶ και ἀνέδειξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δύο ἀξιολόγους ποιητάς, τὸν βουκολικὸν Βίωνα και τὸν ἐπικὸ Κόϊντον τὸν Σμυρναῖον.

Τὴν αὐτὴν δὲ ἀκμὴν ἐγνώρισαν κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς και Ρωμαϊκοὺς χρόνους και ἄλλες Μικρασιατικὲς πόλεις, ὅπως ἡ Τραπεζοῦς, ἡ Ταρσός, ἡ Ἐφεσος και ἡ Μίλητος. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐπιβάλλεται ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὰ σχολεῖα μας. Δυστυχῶς ὅμως στὰ σχολικὰ μας ἐγχειρίδια περιοριζόμεθα στὴν ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων στὰ Μικρασιατικὰ παράλια κατὰ τὸν Α' και Β' Ἑλληνικὸ ἀποικισμὸ⁵ και φθάνομε τὸ πολὺ μέχρι τὴν μεγάλη Ἰωνικὴ ἐπανάσταση ἐναντίον τῆς Περσίας (500-493)⁶, μὲ τὴν ἀποτυχία τῆς ὁποίας θεωροῦμε λήξασα τὴν ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Στὸ σημερινὸ ἄρθρο μας θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὴν συμβολὴ τῶν Ἰώνων στὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, τῶν Ἰώνων οἱ ὁποῖοι κατέστησαν γνωστὸ τὸ Ἑλληνικὸ ὄνομα ἀνὰ τὰ πέρατα τῆς Ἀνατολῆς, μὲ ἀποτέλεσμα ὅλοι ἀνεξαίρετως οἱ Ἀνατολικοὶ λαοί, ἀπὸ τὴν Κίνα μέχρι τὴν Τουρκία, νὰ μᾶς ἀποκαλοῦν Junan (ἢ Javanan), δηλαδὴ Ἴωνες, και τὴ χώρα μας Junania (= Ἰωνία).

Ἡ Ἰωνία ἐξετείνεται ἀπὸ τὶς ἐκβολὰς τοῦ Ἑρμου ποταμοῦ πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ Ἰασικοῦ κόλπου πρὸς νότον· Ἰωνικὰ ἦσαν ἐπίσης τὰ νησιὰ Χίος, Σάμος και Ἰκαρία.

Στὴν ἀκμὴ τῆς Ἰωνίας συνέβαλαν πολλοὶ παράγοντες: τὸ εὐφορὸ ἔδαφος και τὰ εὐρύχωρα λιμάνια τῆς, τὰ ὁποῖα εὐνοοῦσαν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου και τῆς ναυτιλίας. Ἡ θέσις τῆς ἀνάμεσα στὸν Ἑλληνικὸν και τὸν βαρβαρικὸν

3. Φιλοστράτου, *Βίοι σοφιστῶν* I, 25, p. 531: πρῶτα μὲν τὴν πόλιν πολυανθρωποτάτην ... φαίνεσθαι, νεότητος αὐτῇ ἐπιρροῦσης ἐξ ἡπείρων τε και νήσων οὐκ ἀκολάστον και ἐνυγκλῆδος (= ἀναμείκτου), ἀλλ' ἐξειλεγμένης και καθαρώς Ἑλλάδος, ἔπειτα ὁμοροοῦσαν και ἀστασίαστον πολιτεῖν ...

4. Φιλοστράτου, *Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον*, IV. 7.

5. Γιὰ τὸν Ἰωνικὸν ἐποικισμὸ, βλ. Μ. Σακελλάριου, *La Migration Grecque en Ionie* (1958).

6. Γιὰ τὴν Ἰωνικὴ ἐπανάσταση, βλ. P. Tozzi, *La rivolta Ionica* (1978), ὅπου και οἱ σχετικὲς πηγές.

κόσμο, ὡς καὶ οἱ μεγάλοι ἐμπορικοὶ δρόμοι ποὺ ὠδηγοῦσαν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὶς ἐκβολὰς τοῦ Ἑρμου καὶ τοῦ Μαιάνδρου, τῶν δύο μεγαλυτέρων ποταμῶν τῆς Ἰωνίας. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἐξηγοῦν, γιατί οἱ Ἴωνες ἀναδείχθηκαν πρωτοπόροι στὸν πολιτισμὸ καὶ γιατί στῇ χῶρα των ἐγεννήθηκαν ἡ ἐπικὴ ποίησης, ἡ ἱστορία καὶ ἡ γεωγραφία, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ὁποίων καὶ θὰ ἀσχοληθοῦμε στῇ συνέχειᾳ.

Ἑπικὴ ποίησης

Ἄν καὶ προϋπῆρχαν στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα στοιχεῖα ἐπικῆς ποιήσεως, τὰ ὁποῖα ἔφεραν οἱ ἄποικοι στῇ νέα των πατρίδα, ἡ σύνθεσις ὅμως τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔπους ἐγίνε στὴν Ἰωνία. Ἐπειδὴ δὲ γλῶσσα τοῦ ἔπους ἦτο ἡ Ἰωνικὴ, ἀνάμεικτὴ ὅμως καὶ μὲ αἰολικοὺς τύπους, θεωρεῖται βέβαιον ὅτι ἡ σύνθεσις τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔπους ἐγίνε στῇ Χίῳ ἢ στῇ Σμύρνῃ, ὅπου συνέβαινε παρομοίᾳ ἀνάμειξις τῶν δύο διαλέκτων.

Στῇ μίᾳ ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς Ἰωνικὲς πόλεις⁷ ἔζησε, πιθανὸν κατὰ τὸν Η' π.Χ. αἰῶνα, ἓνας μεγάλος ποιητής, ὁ ὁποῖος ἔφερε τὸ Ἰωνικὸ ὄνομα Ὀμηρος. Ὁ ποιητὴς αὐτὸς συνέθεσε τὸ ἔπος γιὰ τὴν ὀργὴ τοῦ Ἀχιλλέως, στὴν ὁποία ἔδωσε κεντρικὴ θέση, γύρω δὲ ἀπὸ αὐτὴν παρενέβαλε ὅλα τὰ ἄλλα ἐπεισόδια, χαρίζοντας ἔτσι στὴν Ἰλιάδα ἐσωτερικὴ ἐνότητα καὶ σύνθεση. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο ἐργάσθηκε καὶ ὁ ποιητὴς ποὺ συνέθεσε τὴν Ὀδύσσεια, στὴν ὁποία κεντρικὴ θέση κατέχει ἡ συνάντησις τοῦ Ὀδυσσεὺς μὲ τὴν πιστὴ σύζυγό του Πηνελόπη, ἡ ὁποία καρτερικὰ τὸν περίμενε στὴν Ἰθάκη.

Στὰ Ὀμηρικὰ ἔπη συνενώνονται σὲ ἓνα ἀδιάσπαστο σύνολο δύο διαφορετικοὶ κόσμοι, ἡ ἥρωικὴ ἐποχὴ, δηλ. ἡ Μυκηναϊκὴ, καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπετύπωσε στὸ ἔπος τὴν σφραγίδα τῆς μεγαλοφυΐας του.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔπους στὴν κατόπιν Ἑλληνικὴ φιλολογία ὑπῆρξε τεράστια. Ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὸν Ὀμηρο οἱ ποιηταὶ τῆς Ἰωνίας συνέχισαν νὰ συνθέτουν ἄλλα μικρότερα ἔπη, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν ποιητικὴ συλλογὴ, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἐπικὸς κύκλος»⁸. Ὅχι δὲ μόνον ἡ μεθομηρικὴ ποίησης, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ὁ πνευματικὸς βίος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διαπλάσθηκε ἀπὸ τὸν Ὀμηρο. Τὰ Ὀμηρικὰ πράγματι ἔπη ἡσκήσαν τεραστίᾳ ἐπίδραση στῇ διαμόρφωση τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας, ὡς καὶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν Πανελληνίαν ἀναγνώρισή των ἰδίως

7. Τὶς σχετικὰς μὲ τὴν πατρίδα τοῦ Ὀμήρου πηγές, βλ. εἰς Θ. Σαρκιάκη, *Ἡ Χίος στὴν Ἀρχαιότητα* (1998), σσ. 41-48.

8. Γιὰ τὸν ἐπικὸν κύκλον, βλ. Α. Lesky (μετάφρασις Ἀ. Τσοπανάκη), *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας* (1972), σσ. 132-138.

ἀπὸ τὸν Ε' π.Χ. αἰῶνα, ὅποτε ὁ "Ομηρος καθιερώθηκε ὡς σχολικὸ βιβλίον, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐδιδάσκοντο τὰ Ἑλληνόπουλα νὰ διαβάζουν καὶ νὰ γράφουν⁹.

"Ηκμασαν ἐπίσης στὴν Ἰωνία ἡ ἐλεγειακὴ ποίησις μὲ κυριωτέρους ἐκ-προσώπους τῆς τὸν Καλλῖνον τὸν Ἐφέσιον (Ζ' π.Χ. αἰ.)¹⁰ καὶ τὸν Μίμνεμον τὸν Κολοφώνιον (650-600)¹¹, ὡς καὶ ἡ λυρική ποίησις, τῆς ὁποίας ἐπιφανέστερος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ Ἀνακρέων ὁ Τῆσιος (ΣΤ' π.Χ. αἰ.)¹², ὁ μεγάλος ἐρωτικὸς ποιητὴς τῆς Ἰωνίας.

Ἱστορία καὶ γεωγραφία

Μέχρι τὰ μέσα τοῦ ΣΤ' π.Χ. αἰ. ἡ ἐπική ποίησις ικανοποιοῦσε τὰ ἱστορικὰ ἐνδιαφέροντα τῶν Ἑλλήνων, ἐπεὶδὴ αὐτὸ ποῦ ἐμεῖς ὀνομάζομε *μῦθον* ἦτο γιὰ τοὺς ἀρχαίους ἱστορία. Ἡ κριτικὴ ὁμῶς ποῦ ἤσκησαν οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι στὶς μυθικὰς παραδόσεις ἐπεξετάθηκε σὺν τῷ χρόνῳ καὶ στὶς ἀνθρώπινες πράξεις, γεγονὸς ποῦ ὠδήγησε στὴ διάκριση μύθου καὶ ἱστορίας. Ἀφ' ἐτέρου ὁ ἀποικισμὸς καὶ τὸ ἐμπόριο ἔφεραν τοὺς Ἴωνας σὲ χῶρες μακρινὰς, παρατηρητικοὶ δὲ καὶ ὀξυδερκεῖς ὅπως ἦσαν δὲν περιωρίζοντο στὴν περιγραφή τῶν νέων χωρῶν ποῦ ἀνεκάλυπταν, ἀλλ' ἐπεξέτειναν τὶς παρατηρήσεις των καὶ στὴν ἱστορία, τὰ ἔθιμα καὶ τὶς ἰδιομορφίες τῶν λαῶν ποῦ τὶς κατοικοῦσαν. Ἔτσι γεννήθησαν ἡ γεωγραφία καὶ ἡ ἱστορία¹³.

Ἡ συνηθισμένη μορφή τῶν πρωτῶν γεωγραφικῶν ἔργων ἦτο ὁ *Περίπλους*, ἡ περιγραφή δηλ. τῶν παραλίων ποῦ ἐβλεπαν οἱ Ἴωνες ναυτικοὶ ἀπὸ τὰ πλοῖα των. Τὴν μορφή αὕτῃ ἔδωσε στὸ ἔργο του ὁ Σκύλαξ ὁ Καρυανδεύς¹⁴, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΣΤ' π.Χ. αἰ. περιέγραψε τὸ ταξίδι ποῦ ἐπεχείρησε ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσαν ὡς τὸν Ἰνδὸ ποταμὸ κατ' ἐντολὴ τοῦ Δαρείου Α'. Τὸ ἴδιον ἔκαμε καὶ ὁ σύγχρονός του Εὐθυμένης ὁ Μασσαλιώτης¹⁵, ὁ ὁποῖος στὸν *Περίπλον* περιέγραψε τὶς δυτικὰς ἀκτὲς τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἀργότερα ὁ συμπολίτης του Πυθέας (τέλη τοῦ Δ' π.Χ. αἰ.)¹⁶, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰ Γάδειρα τῆς Ἰσπανίας ἐπλεύσε ὡς τὴ μυθικὴ Θούλη (Νορβηγία ἢ Ἰσλανδία) καὶ περιέγραψε τὶς ἀκτὲς τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας.

9. Βλ. H. Marrou, *Histoire de l' éducation dans l' antiquité* (1955)³, σσ. 27-39.

10. Τὰ ἀποσπάσματα του, βλ. εἰς Diehl, *Anth. Lyr. Graeca*, I³, 1, σσ. 1-3.

11. Τὰ ἀποσπάσματα του, βλ. εἰς Diehl., *Anth. Lyr. Graeca*, I³, 1, σσ. 48-56.

12. Γιὰ τὸν Ἀνακρέοντα, βλ. C. Bowra, *Greek Lyric Poetry* (1961), σσ. 268-307.

13. Γιὰ τὴν πρώτῃν γεωγραφία, βλ. E. Warmington, *Greek Geography* (1934), γιὰ τὴν πρώτῃν δε Ἰωνικὴ ἱστορία, βλ. L. Pearson, *The Early Ionian Historians* (1939).

14. Τὰ ἀποσπάσματα του, βλ. εἰς *F Gr Hist*, ἀρ. 709.

15. Τὰ ἀποσπάσματα του, βλ. εἰς *F Gr Hist*, ἀρ. 243. Ἡ Μασσαλία, ὡς γνωστὸν, ἦτο ἀποικία τῶν Φωκαέων.

16. Γιὰ τὸν Πυθέα, βλ. H. Mette, *Pytheas von Massalia* (1952).

Οἱ ἀρχαιότεροι ἱστορικοὶ τῆς Ἰωνίας ἦσαν οἱ *λογογράφοι*, δηλ. οἱ πεζογράφοι, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν γενεαλογίες θεῶν, ἡρώων ἢ ἀνθρώπων, κτίσεις καὶ χρονικά τῶν Ἰωνικῶν πόλεων, ὡς καὶ ἱστορίες τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν. Ὡς ἀρχαιότερος *λογογράφος* τῆς Ἰωνίας θεωρεῖται ὁ Κάδμος ὁ Μιλήσιος (τέλη τοῦ ΣΤ' π.Χ. αἰ.)¹⁷, ὁ ὁποῖος ἔγραψε *Κτίσιν τῆς Μιλήτου*, ὁ σπουδαιότερος ὅμως ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος (ca. 500 π.Χ.)¹⁸, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ πραγματικὸς ἰδρυτὴς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ὁ Ἑκαταῖος διετύπωσε πρῶτος σὲ δόγμα τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας μὲ τὴν περιφρημὴ ἐκείνη φράση, τὴν ὁποία ἔθεσε στὴν ἀρχὴ τῶν *Γενεαλογιῶν* του καὶ μὲ τὴν ὁποία καθιέρωνε τὴν διάκριση μεταξὺ μύθου καὶ ἱστορίας: *Ἑκαταῖος Μιλήσιος ὧδε μυθεῖται· τάδε γράφω, ὥς μοι δοκεῖ ἀληθὲς εἶναι. Οἱ γὰρ Ἑλλήνων λόγοι πολλοὶ τε καὶ γελοῖοι, ὥς ἔμοι φαίνονται, εἰσὶν*¹⁹. Μὲ τὴν λέξη *λόγοι* ἐννοεῖ τὰ γενεαλογικὰ ἔπη, τὰ ὁποῖα ὁ Ἑκαταῖος ὑπέβαλε σὲ αὐστηρὴ κριτικὴ. Τὸ ἄλλο ἔργο του, ἡ *Γῆς περιόδος*, ἦτο μία ἀξιόλογος γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς γεωγραφίας, στὴν ὁποία περιέγραφε τὶς χώρες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας.

Τὸ ἔργο τοῦ Ἑκαταίου συνέχισαν ὁ Διονύσιος ὁ Μιλήσιος²⁰, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ἱστορίαν τῆς Περσίας (*Περσικά*), ὁ Χάρων ὁ Λαμψακηνός²¹, ὁ ὁποῖος συνέγραψε *Ὠροὺς Λαμψακηνῶν* καὶ ὁ Ξάνθος ὁ Λυδός, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ἱστορίαν τῆς Λυδίας (*Λυδικά*)²². Τοὺς *λογογράφους* τῆς Ἰωνίας δὲν ἀπησχόλησε βεβαίως τὸ πρόβλημα τῶν αἰτίων, τὸ ὁποῖο πρῶτος ἔθεσε ὁ Ἡρόδοτος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὁ πατὴρ τῆς *Ἱστορίας*, οὔτε ἡ ἱστορικὴ κριτικὴ, τὴν ὁποία ἔθεμελίωσε ὁ μεγάλος Ἀθηναῖος ἱστορικὸς Θουκυδίδης. Ἀνεζήτησαν ὅμως μὲ θάρρος τὴν ἱστορικὴ ἀλήθειαν καὶ προχώρησαν πέραν τῆς ἀπλῆς περιγραφῆς τῶν γεγονότων, θέτοντας ἔτσι τὶς βάσεις γιὰ μία ἐπιστημονικώτερη θεώρηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Φιλοσοφία καὶ θετικὲς ἐπιστῆμες

Ὁ ὀρθολογισμὸς τῶν Ἰώνων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἱκανοποιηθῇ μὲ τὴν κοσμογονίαν τῶν ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξηγοῦσαν κατὰ μυθολογικὸ τρόπο τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ οὔτε καὶ μὲ τὸν μυστικισμό, τὸν ὁποῖο ἐκήρυττε ὁ Ὀρφικὸς δογματισμός. Κατὰ τὸν ΣΤ' π.Χ. αἰ. ἐμφανίζονται στὴν Ἰωνία μεγάλες προ-

17. Τὰ ἀποσπάσματά του, βλ. εἰς *F Gr Hist*, ἀρ. 489. Γιὰ τοὺς ἀρχαιότερους Ἰωνας ἱστορικούς, βλ. G. Huxley (ἑ.δ., σημ. 1), σσ. 135-139.

18. Τὰ ἀποσπάσματά του, βλ. εἰς *F Gr Hist*, ἀρ. 1.

19. *F Gr Hist*, ἀρ. 1, Γενεαλογία 1α.

20. Γιὰ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Διονυσίου, βλ. *F Gr Hist*, ἀρ. 687.

21. Τὰ ἀποσπάσματά του βλ. εἰς *F Gr Hist*, ἀρ. 262.

22. Τὰ ἀποσπάσματά του, βλ. εἰς *F Gr Hist*, ἀρ. 765.

σωπικότητες πού αντιλαμβάνονται την νομοτέλεια τῆς φύσεως καὶ ἐπιδίδονται στὴ διερεύνηση τῶν νόμων τῆς, χρησιμοποιοῦν δὲ στὰ ἔργα των τὸν Ἰωνικὸ περὶ λόγο, τὸν ὁποῖο αὐτοὶ πρῶτοι διαμορφώνουν. Ἔτσι ἡ Ἑλληνικὴ σκέψις ἀποδεδειγμένως σιγά-σιγά ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς μαγικῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου καὶ θεμελιώνει τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη.

Τοῦτο ἀποτελεῖ ὁρόσημο στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπεὶδὴ κανένας μέχρι τότε λαὸς δὲν εἶχε συλλάβει τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστήμης. Ἔτσι τὸ Ἑλληνικὸ πνεῦμα ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὴν μυθικὴ συμβατικότητα καὶ ἀναζητεῖ ἀπερίσπαστο τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια.

Ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις γενήθηκε τὸν ΣΤ' π.Χ. αἰ. στὴ Μίλητο²³, τὴν μεγάλη Ἰωνικὴ κοσμοπόλη καὶ πνευματικὴ τροφὸς τῆς Ἑλλάδος, τὴν πόλη πού ἱδρυσεν τὴν περισσότερην ἀποικίαν καὶ ἐδέχθη μετὰ ἀνοικτὰς ἀγκάλας τὰ πνευματικὰ ἐρεθίσματα πού κατέφθαναν ἀπὸ τὴν μακρινὴν γῶρην, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισε μετὰ τὸ ἐμπόριο ἢ τὸν ἀποικισμό τῆς. Ἰδιοὶ τῆς πολῖτεος ἦσαν ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος, οἱ ἀρχαιότεροι Ἑλληνες φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἀνεξήτησαν τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων, δηλ. τὴν πρωταρχικὴν ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποία ἐδημιουργήθηκε ὁ κόσμος.

Πρῶτος ὁ Θαλῆς (α' ἡμισυ τοῦ ΣΤ' π.Χ. αἰ.)²⁴ ἔθετο τὰ θεμέλια τῆς παγκόσμιας ἐπιστήμης ἀναζητώντας τὴν πρώτην αἰτίαν μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση. Μοναδικὴ πηγὴ ὄλων τῶν ὄντων εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ ὕδωρ. Ἄν καὶ ἡ πρώτη αὐτὴ ἀρχὴ ἦτο μία ὕλη καὶ οὐσία, ἀντικαθιστώντας ὅμως τοὺς κοσμογονικοὺς μύθους μετὰ φυσικὰ αἰτία ὑπονοοῦσε τὸ πρῶτον βῆμα ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θεογονίας πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη εἶναι ἡ σημαντικώτερη ἐπανάστασις στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία ὀφείλει γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ νὰ εἶναι βαθύτατα εὐγνώμων στοὺς Ἰωνεὺς φιλοσόφους, ἐπεὶδὴ αὐτοὶ πρῶτοι ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῆς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου.

Ὁ Θαλῆς δὲν μᾶς ἄφησε κανένα ἔργο του, ἓνας ὅμως ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του, ὁ Ἀναξίμανδρος, ἐδημοσίευσεν στὰ μέσα τοῦ ΣΤ' π.Χ. αἰ. μία πραγματεία του *Περὶ Φύσεως*, ἡ ὁποία εἶναι καὶ τὸ ἀρχαιότερον ἔργο τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Ἀναξίμανδρος²⁵ ἐξελάμβανε ὡς πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων τὸ *ἄπειρον*, στοιχεῖον ἀκαθόριστο, ἄμορφο καὶ ἀπέραντο. Τὸ *ἄπειρον*, ὡς ἐστήριζε, εἶναι

23. Γιὰ τὴν Μίλητον, ἡ ὁποία ἱδρυσεν περισσότερες ἀπὸ 90 ἀποικίας, βλ. Α. Dunham, *History of Miletos* (1915), γιὰ τὴν ἐμπορικὴν δὲ ἀκμὴν τῆς, βλ. J. Röhlhig, *Handel von Milet* (1933).

24. Βλ. Diels - Kranz, *Fragm. der Vorsokr.*, I, σσ. 67-81 (ἀποσπάσματα), πβλ. J. Burnet, *Early Greek Philosophy* (1958), σσ. 40-50.

25. Βλ. Diels - Kranz, *Fragm. der Vorsokr.*, I, σσ. 81-90 (ἀποσπάσματα), πβλ. J. Burnet, *ἔ.δ.*, σσ. 50-71.

αἰώνιο καὶ ἀγέννητο, ἐπειδὴ δὲ ὅλα τὰ περιλαμβάνει καὶ ὅλα τὰ κυβερνᾷ, ταυτίζεται μὲ τὴν θεότητα. Ἐφ' ὅσον δὲ ὅλα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀπειρον, πρέπει κατ' ἀνάγκη σὲ αὐτὸ νὰ καταλήγῃ καὶ ἡ φθορά των: ...ἐξ ὧν ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν²⁶. Ἔτσι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐπενόησε μία μηχανικὴ διαδικασία γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν δημιουργίαν τοῦ σύμπαντος, ὡς καὶ τὴν τελικὴ καταστροφὴ του. Μέσα στὴν αἰώνια αὐτὴ γένεση καὶ φθορὰ ἐμφανίζονται ἀναρίθμητοι κόσμοι, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι καὶ ὁ ἰδικός μας, ὁ ὁποῖος ἔχει ὡς ἐπίκεντρό του τὴ γῆ. Ἀπὸ πληροφορίες δὲ ποὺ τοῦ ἔδωσαν Ἴωνες ναυτικοὶ ἐσχέδισε καὶ τὸν ἀρχαιότερο χάρτη τῆς γῆς, τὴν ὁποία ἀπεικόνισε κυλινδρική.

Ὁ τρίτος καὶ τελευταῖος Μιλήσιος φιλόσοφος, ὁ Ἀναξίμενης²⁷, ἐδέχτο ὡς ἀρχικὴ ὕλη τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος συμπυκνούμενος μεταβάλλεται σταδιακὰ σὲ σύννεφο, νερό, χῶμα καὶ πέτρες, ἐνῶ ἀραιούμενος μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς θερμοκρασίας μεταβάλλεται σὲ φωτιά. Τμῆμα τοῦ ἀέρα εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ οἱ Θεοί, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν μετέχουν κατ' αὐτὸν τῆς κοσμογονίας.

Ὅσο ἀπλοϊκὲς καὶ ἂν μᾶς φαίνονται οἱ θεωρίες αὐτές, ἀποτελοῦν ὅμως τὶς πρῶτες προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξηγήσῃ κατὰ ἐπιστημονικὸ τρόπο τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ οἱ Ἴωνες φυσικοὶ φιλόσοφοι δὲν ἦσαν μόνο τιλόσοφοι, ἀλλὰ καὶ ἐπιστήμονες. Ἡ φιλοσοφία ἄλλωστε δὲν εἶχε ἀκόμη διαφωρισθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη.

Τὶς πρῶτες πρακτικὲς γνώσεις παρέλαβαν βεβαίως οἱ Ἴωνες ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Βαβυλῶνα, τῶν ὁποίων οἱ ἱερεῖς ἀφορμώμενοι ἀπὸ ἐμπειρικὲς παρατηρήσεις εἶχαν σημειώσει κάποια πρόοδο στὴν ἀστρονομία, τὰ μαθηματικά καὶ τὴν ἱατρικὴ. Ἡ ἀναγνώρισις ὅμως τῶν δανείων αὐτῶν κατ' οὐδέναν τρόπο σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ στὴν Ἀνατολὴ ἡ ἀφετηρία τῆς ἐπιστήμης. Αὐτὴ εἶναι μία ἐντελῶς ἐσφαλμένη ἁποψις, καθ' ὅσον ὑπάρχουν βασικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, οἱ ὁποῖες ἄλλωστε ἐξυπηρετοῦσαν πρακτικὲς τῶν καὶ μόνον ἀνάγκες. Ποτὲ οἱ Ἀνατολικοὶ λαοὶ δὲν ἐφθασαν μὲ λογικὴ ἀφαίρεση σὲ γενικὲς ἀρχὲς οὔτε τοὺς ἀπησχόλησαν ποτὲ θεωρητικὰ προβλήματα, ἐπειδὴ αὐτὰ εὐρίσκοντο ἔξω ἀπὸ τὸν πνευματικὸν τῶν ὀρίζοντα καὶ πέραν ἀπὸ τὶς διανοητικὲς τῶν ἱκανότητες. Ὅπως δὲ ἡ φιλοσοφικὴ τῶν σκέψεις ποτὲ δὲν κατάρθωσε νὰ ἀπαγκιστρωθῇ ἀπὸ τοὺς κοσμογονικοὺς μύθους, ἔτσι καὶ ἡ Ἀστρονομία τῶν ἐπινοήθηκε γιὰ χάρη καὶ μόνον τῆς Ἀστρολογίας, ἡ

26. Γιὰ τὴ θεωρίαν τοῦ Ἀναξίμανδρου περὶ τοῦ ἀπείρου, βλ. J. Burnet, *ἔ.δ.*, σσ. 57 κ.ἑ.

27. Τὰ ἀποσπάσματα του, βλ. εἰς Diels - Kranz, *Fragm. der Vorsokr.* I, σσ. 90-96, πβλ. J. Burnet, *ἔ.δ.*, (σημ. 24), σσ. 72-79.

ὅποια ἐβασίζετο στὴν ἀντίληψη ὅτι οἱ θεοὶ καθορίζουν τὴν τύχη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἄστρα²⁸.

Πραγματικὴ ἐπιστῆμη ἔγινε ἡ Ἀστρονομία μόνον ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας (Εὐδοξὸς Κνίδιος, Κλαύδιος Πτολεμαῖος, κ.ἄ.), τὸ ἴδιον δὲ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἱατρικὴν, τὴν ὅποια ἐθεμελίωσε ὁ Κῶρος ἱατρός Ἰπποκράτης (Ε' π.Χ. αἰ.).

Μὲ ἐπίκεντρο πάντοτε τὴν Ἰωνία σημαντικὴ πρόοδος ἐσημείωσαν καὶ οἱ ἄλλες θετικὲς ἐπιστῆμες. Ὁ Πυθαγόρας (ΣΤ' π.Χ. αἰ.)²⁹ ἀπὸ τὴν Ἰωνικὴν Σάμο ἔδωσε νέα ὥθηση στὴ φιλοσοφία καὶ συγχρόνως στὶς μαθηματικὲς σπουδὲς ἀποδίδοντας στοὺς ἀριθμοὺς τὶς πρωταρχικὲς αἰτίες ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἄν καὶ μὲ τὴν στροφή του αὐτὴ προήγαγε τὴν μαθηματικὴν ἐπιστῆμην, ἐν τούτοις ἡ προσπάθειά του νὰ ἀποδώσῃ στοὺς ἀριθμοὺς καὶ μυστηριακὲς δυνάμεις ἐξημερίωσε τὴν ἐπιστῆμην, ἐπειδὴ τὴν συνέδεσε μὲ τὸν μυστικισμόν.

Ἐνα ἄλλο Ἰωνικὸ νησί, ἡ Χίος, ἀνέδειξε κατὰ τὸν Ε' π.Χ. αἰ. δύο μεγάλους μαθηματικούς, τὸν Ἰπποκράτη καὶ τὸν Οἰνοπίδην. Ὁ Ἰπποκράτης ὁ Χίος³⁰ συνέγραψε τὸ ἀρχαιότερον ἐγχειρίδιον Γεωμετρίας, 120 περίπου ἔτη πρὶν ὁ Εὐκλείδης γράψῃ τὰ *Στοιχεῖα*, τὸ ἰδικόν του ἐγχειρίδιον. Τὸν ἀπασχόλησαν ἐπίσης ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύκλου καὶ ὁ διπλασιασμὸς τοῦ κύβου, τὸ ἄλλως λεγόμενον *Δήλιον πρόβλημα*. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Οἰνοπίδης³¹ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἀστρονομία καὶ ὑπελόγισε τὸ μὲν κοινὸ ἔτος σὲ 365 ἡμέρες καὶ 22/59 τῆς ἡμέρας, τὸν δὲ μέγαν ἐνιαυτὸν σὲ 59 ἔτη, ἐνῶ ὁ σύγχρονός του ἀστρονόμος Μέτων ὁ Ἀθηναῖος τὸν ὑπελόγισε σὲ 19 ἔτη, μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν ὁποίων ὅλοι οἱ πλανῆτες ἐπανέρχονται στὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν.

Ἀφ' ἑτέρου στὴν πρόοδον τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν συνέβαλαν τρεῖς ἀκόμη Ἰωνεὺς φιλόσοφοι, ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, ὁ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος. Ὁ Ξενοφάνης (572-483)³² πρῶτος διεκ-

28. Γιὰ τὶς μαθηματικὲς καὶ ἀστρονομικὰς γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων, βλ. O. Neugebauer, *The Exact Science in Antiquity* (1969), σσ. 71-96, γιὰ δὲ τοὺς Βαβυλωνίους, βλ. αὐτόν, σσ. 29-52 (μαθηματικά) καὶ 97-144 (ἀστρονομία).

29. Τὰ ἀποσπάσματά του, βλ. εἰς Diels - Kranz, *Fragm. der Vorsokr.* I, σσ. 96-105 καὶ σσ. 440-480 γιὰ τοὺς Πυθαγορείους, πβλ. J. Burnet, ἑ.ἄ., (σημ. 24), σσ. 84-112. (Πυθαγόρας) καὶ σσ. 276-309 (Πυθαγόρειοι). Γιὰ τὸν Πυθαγόρα, βλ. J. Lénvy, *Recherches sur les sources de la légende de Pythagore* (1926).

30. Τὴν σχετικὴν μὲ τὸν Ἰπποκράτη τὸν Χίον βιβλιογραφία, βλ. εἰς Θ. Σαδικάκη, *Χιακὴ Προσωπογραφία* (1989), σσ. 246-247 (I, ἀρ. 57).

31. Γιὰ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφία, βλ. Θ. Σαδικάκη, ἑ.ἄ. (σημ. 30), σ. 355 (O, ἀρ. 10). Τὸ ὄνομα τοῦ Οἰνοπίδου συνδέεται καὶ μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς λοξώσεως τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου.

32. Γιὰ τὰ ἀποσπάσματά του, βλ. Diels - Kranz, *Fragm. der Vorsokr.* I, σσ. 113-139 καὶ Diehl, *Anthol. Lyr. Graeca* I³, σσ. 63-74, πβλ. J. Burnet, ἑ.ἄ. (σημ. 24), σσ. 112-129.

ρυξε τὸν μονοθεϊσμὸ καὶ κατεπολέμησε τὸν ἀνθρωπομορφισμὸ καὶ τὴν πολυθεϊὰ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας. Ὁ πραγματικὸς θεός, ὑπεστήριζε, εἶναι ἓνας καὶ ἀναλλοίωτος, αἰώνιος καὶ αἰὺλος, δὲν ὁμοιάζει δὲ στὸν ἀνθρώπο οὔτε κατὰ τὴν μορφή οὔτε κατὰ τὴ σκέψη, ἀλλὰ οὗλος ὁρά, οὗλος δὲ νοεῖ, οὗλος δὲ τ' ἀκούει.

Μὲ τὸν Ἡράκλειτο³³, ὁ ὁποῖος ἤκμασε περὶ τὸ 500 π.Χ., ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία λαμβάνει νέα τροπὴ. Βασικὴ οὐσία ὄλων τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι τὸ ὄν, δηλ. τὸ ὑπάρχον, ἀλλὰ τὸ γίνεσθαι, δηλ. ἡ συνεχὴς κίνησις καὶ μεταβολή, τὰ πάντα ρεῖ, διεκρήρυττε, ἀπορρίπτοντας ἔτσι τὴν θεωρίαν τῶν φυσικῶν φιλοσόφων τῆς Μιλήτου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς καὶ μόνον ἀφθαρτῆς οὐσίας. Ἐνα παντοδύναμο αἴτιο, ὁ Λόγος, ὑπεστήριζε, δημιουργεῖ τὰ συνεχῶς μεταβαλλόμενα φαινόμενα τοῦ σύμπαντος καὶ θέτει τάξιν στὸν κόσμον, μέσα στὸν ὁποῖο βασιλεύει ὁ πόλεμος, ὁ ὁποῖος εἶναι πάντων μὲν πατήρ, πάντων δὲ βασιλεὺς. Μὲ τὴν αὐτοπεποίθησιν καὶ τὴν πνευματικὴ του ὀξυδερけία ἤσκησε ὁ Ἡράκλειτος τεραστίαν ἐπίδρασιν στὴν κατόπιν Ἑλληνικὴ σκέψη, τὰ δυσνόητα ὅμως καὶ αἰνιγματικὰ του ἀποφθέγματα, γιὰ τὰ ὁποῖα καὶ χαρακτηρίσθηκε σκοτεινός, ἐνεθάρρυναν τὸν μυστικισμὸ.

Ὁ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος (500-428)³⁴, ὁ πρῶτος Ἰωνας φιλόσοφος ποὺ ἐδίδαξε στὴν Ἀθήνα, ἐδέχετο ὅτι ὑπάρχουν ἀναρίθμητα πρωταρχικὰ στοιχεῖα, τὰ σπέρματα, τὰ ὁποῖα θέτει σὲ κίνησιν ὁ Νοῦς, τὸ πάνσοφο δηλ. πνεῦμα ποὺ κατευθύνει τὸν ὕλικὸν κόσμον. Εἶναι, ἄρα, ὁ Ἀναξαγόρας ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Δωϊσμοῦ, ἐφ' ὅσον αὐτὸς πρῶτος διέκρινε τὴν ὕλη ἀπὸ τοῦ πνεύματος. Ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ τὴν Ἀστρονομίαν καὶ πρῶτος ἐξήγησε, πῶς συμβαίνει ἡ ἔκλειψις τοῦ ἡλίου, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐδέχετο ὅτι εἶναι μία πυρακτωμένη πέτρινη σφαῖρα, ὀλίγον μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον!

Ἐπὶ αἰῶνας οἱ Ἴωνες παρέμειναν πρωτοπόροι τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὰ Γράμματα καὶ τὶς Ἐπιστήμες. Μετὰ τὴν ἀτυχή ὅμως ἔκβαση τῆς ἐξεγέρσεώς των (500-493), τῆς πρώτης ἐπαναστάσεως ὑποδουλοῦ λαοῦ κατὰ τῆς Περσίας, ἔπαυσαν πλέον οἱ Ἴωνες νὰ κατέχουν πρωτεύουσα θέσιν στὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ἡ χώρα των καταστράφηκε ὀλοσχερῶς, πόλεις δὲ ἐπιφανεῖς, ὅπως ἡ Μίλητος καὶ ἡ Χίος, μετεβλήθησαν σὲ ἐρείπια, ἐνῶ οἱ ἐπιστήμονες καὶ

33. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου, βλ. εἰς Diels - Kranz, *Fragm. der Vorsokr.* I, σσ. 139-190, πβλ. J. Burnet, *ἔ.δ.* (σημ. 24), σσ. 130-168. Γιὰ τὸν Λόγον, βλ. W. Kranz, *Der Logos Heracliti und der Logos des Johannes*, εἰς *Rhein. Mus.* 93 (1949), σ. 81.

34. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀναξαγόρα, βλ. εἰς Diels - Kranz, *Fragm. der Vorsokr.* II, σσ. 5-44 καὶ εἰς O. Jöhrens, *Die Fragmente des Anaxagoras* (1939, diss.). Γιὰ τὸν Ἀναξαγόρα, βλ. ἐπίσης D. Gershenson - D. Greenberg, *Anaxagoras and the Birth of Physics* (1964).

οί λοιποὶ διανοούμενοι τῆς Ἰωνίας ἀναγκάσθηκαν νὰ πάρουν τὸν δρόμο τῆς ξενιτειᾶς³⁵.

Τὴν θλίψη τῶν προσφύγων τῆς Ἰωνίας μᾶς περιγράφει ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος στὶς ἐλεγείες του, τίς ὁποῖες ἀπήγγελλε στὰ συμπόσια ποὺ ὠργάνωναν οἱ Ἴωνες στὴν ξενιτεία. Γράφει σὲ μία ἀπὸ αὐτές, ὅταν ρωτήθηκε, πόσων ἐτῶν ἦτο, ὅταν κατέβηκε ὁ Μῆδος: *πᾶνε 67 χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ στριφογυρίζω τίς σκέψεις μου περιπλανώμενος σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ πέρασαν ἄλλα 25 ἀπὸ τότε ποὺ γεννήθηκα.* Ἦτο ἄρα, 92 ἐτῶν, ὅταν ἔγραφε αὐτοὺς τοὺς στίχους!

Κατὰ τοὺς αἰῶνας ποὺ ἐπακολούθησαν ἡ Ἰωνία ἀνέδειξε βεβαίως καὶ ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας στὰ γράμματα καὶ τίς ἐπιστῆμες. Τὸ δημιουργικὸ ὅμως Ἰωνικὸ πνεῦμα μεταλαμπαδεύεται τώρα πλέον στὴν πόλη τῆς Παλλάδος, ἡ ὁποία ἀναλαμβάνει ἔκτοτε τὴν πολιτιστικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴ συγχρόνως, ἡγεσία τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου.

β') ΤΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ἡ χερσόνησος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀπετέλεσε γέφυρα μεταξὺ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, συγχρόνως δὲ καὶ πεδὶον συγκρούσεων τῆς Ἀνατολῆς μὲ τὴ Δύση. Πέρσες, Ἕλληνες, Ρωμαῖοι, Βυζαντινοί, Ἀραβες, Σταυροφόροι καὶ Τοῦρκοι χρησιμοποίησαν διαδοχικῶς τὸ ἔδαφός της ὡς γέφυρα γιὰ νὰ κυριαρχήσουν στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση.

Ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας (546-336) ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Περσία διεξεδίχωναν μὲ πῆγμα τὴν κατοχὴ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν της, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὁρμώμενες οἱ στρατιές τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξη ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιβάλουν τὸ δούλειον ἥμαρ στὶς αὐτόνομες πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες μαχθὰι συνέτριψαν τοὺς Ἀσιᾶτες ἐπιδρομεῖς στὸν Μαραθῶνα, τὴν Σαλαμίνα καὶ τίς Πλαταιές καὶ διέσωσαν μὲ τίς νῆκες των ὅχι μόνον τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὴν Εὐρώπην ὁλόκληρη, ἀπὸ τὴν ὑποδούλωση καὶ τὴν ἐκβαρβάρωση.

Ἐκατὸν πενήντα χρόνια ἀργότερα ἡ στρατιωτικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μετέφερε στὰ βᾶθρα τῆς Ἀνατολῆς τὰ εὐεργετικὰ νάματα τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ χρησιμοποιώντας ὡς ὁρμητῆριό τὴν Μικρασιατικὴ γέφυρα. Ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοί του βασιλεῖς ἔδρυσαν στὴν Ἀσία ἑκατοντάδες Ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ ὁποῖες ἀπέτέλεσαν φυτώρια Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

35. Τίς σχετικὲς μὲ τὴν Ἰωνικὴ ἐπανάσταση πηγές, βλ. εἰς Θ. Σαριδάκη, *Ἡ Χίος στὴν Ἀρχαιότητα* (1998), σσ. 93-101, πβλ. καὶ σημ. 6 ἀνωτέρω.

Κατόπιν ἤλθε ἡ σειρὰ τῆς Ρώμης. Καὶ πάλιν ἡ Μικρὰ Ἀσία ἐχρησίμευσε ὡς βάσις ἐξορμήσεως στὶς Ρωμαϊκὲς λεγεῶνες γιὰ τὴν κατάκτηση καὶ ἄλλων χωρῶν τῆς Ἀσίας. Οἱ Ρωμαῖοι, συνεχιστοὶ τῆς ἐκπολιτιστικῆς προσπάθειας τῶν Ἑλλήνων, ἱδρυσαν ἀποικίες των στὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ ὁποῖες συνέβαλαν στὴ διάδοση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ³⁶.

Ἄλλ’ ἂν καὶ ἤρχισε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ εἰσχωρῇ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δὲν κατάρθωσε ὅμως νὰ ἐξελληνίσῃ καὶ τὶς ἀγροτικὲς μᾶζες τῆς Μικρασιατικῆς ἐνδοχώρας. Οἱ κάτοικοι τῆς Γαλατίας, τῆς Ἰσαυρίας, τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Πισιδίας ἐξακολούθησαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὶς μητρικὲς των γλῶσσες. Ἐκεῖνος ποὺ κατέκτησε τὴν Μικρασιατικὴν ὑπαίθρο καὶ ἐπέτυχε ὅ,τι δὲν εἶχαν προηγουμένως ἐπιτύχει ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Ρώμη ἦτο ὁ Χριστιανισμὸς, ὁ ὁποῖος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς υἱοθέτησε τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσα στὸ κήρυγμα καὶ στὴ λειτουργία του. Μὲ τὴν ἐπικράτηση πράγματι τοῦ Χριστιανισμοῦ διαδόθηκε ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ στὴ Μικρασιατικὴν ὑπαίθρο, ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους ποὺ ἐπακολούθησαν νὰ συντελεσθῇ ὁ πλήρης ἐξελληνισμὸς τῆς.

Ἔτσι, ὅταν στὶς 11 Μαΐου τοῦ 330 μ.Χ. μεταφέρθηκε ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τὴ Ρώμη στὸ Βυζάντιο, ἡ Ἑλληνικὴ πλέον Μικρὰ Ἀσία ἀπετέλεσε τὴν σημαντικώτερη ἐπαρχία του, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπὶ αἰῶνας ἀντλοῦσε ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία τὰ ἱκανώτερα στρατιωτικὰ, πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ της στελέχη.

Ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐπέζησε ἐπὶ ἑνδεκα αἰῶνας —φαινόμενο μοναδικὸ στὴν ἱστορία τῶν αὐτοκρατοριῶν— χάρις στὴν ἰσχυρὴ στρατιωτικὴ της ὑποδομή, ὑποβοηθουμένη συγχρόνως ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, τὴν ὁποία αὐτὴ διεμόρφωσε καὶ διέδωσε, καὶ ἐμπνεομένη ἐπίσης ἀπὸ τὴν μεγαλοφυΐα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὴ μεγάλη Ἀραβικὴ ἐπιδρομὴ τοῦ Ζ’ μ.Χ. αἰ. ἀπώλεσε βεβαίως τὶς ἀνατολικὲς της ἐπαρχίες, στὶς ὁποῖες ἐπικρατοῦσε ὁ μονοφυσитισμὸς, ὅχι ὅμως καὶ τὴν Μικρὰ Ἀσία, ἐπεὶδὴ ἀκριβῶς ἡ ἐπαρχία τῆς αὐτῆς ἦτο ὁρθόδοξη καὶ ἐξ ὁλοκλήρου Ἑλληνική. Κατὰ τοὺς αἰῶνας δὲ ποὺ ἀκολούθησαν τὸ Βυζάντιο κατάρθωσε μὲ ἐπιτυχία νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ποικιλοὺς βαρβάρους ἐπιδρομεῖς, οἱ ὁποῖοι συνεχῶς τὸ παρενωχλοῦσαν ἀπὸ ὅλα τῆς γῆς τὰ σημεῖα.

Καὶ ὅταν κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέρα τῆς 29ης Μαΐου 1453 οἱ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι κατέλαβαν τὴν Βασιλίδα τῶν πόλεων, ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶχε πλέον ἐπιτελεῖ τὴν κοσμοϊστορικὴ ἀποστολή της. Μὲ τοὺς ὑπερχιλιετεῖς πράγ-

36. Γιὰ τὸν Ρωμαῖκὸ ἐποικισμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, βλ. B. Levick, *Roman Colonies in Asia Minor* (1967).

ματι ἀγῶνες της ἔδωσε τὴ δυνατότητα στοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς νὰ ὀργανωθοῦν καὶ νὰ ἀποκρούσουν τὸν Τουρκικὸ κίνδυνο, ὁ ὁποῖος ἀπειλοῦσε νὰ κατακλύσῃ τὴν Εὐρωπαϊκὴ ἥπειρο.

Οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι ἐγκατέστησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Βυζαντίου μία καθαρῶς Ἀσιατικὸν τύπου μοναρχία, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τροχοπέδη στὴν ἀνάπτυξη τῶν λαῶν ποὺ ὑπέταξε. Ἀλλ' ἂν καὶ ἐπέτυχαν οἱ Σουλτάνοι μὲ τὴν δύναμη τῶν ὅπλων νὰ διατηρήσουν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τὴν κυριαρχία των ἐπὶ τῶν ὑποδοῦλων λαῶν, δὲν κατῴρθωσαν ὅμως, παρ' ὅλες τὶς σφαγὰς καὶ τὸν συστηματικὸ ἐξισλαμισμὸ³⁷, νὰ ἐκτοπίσουν τὸ πολυάριθμο Ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια οὐδὲ ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τοῦ ἐσωτερικοῦ, καθ' ὅσον ἡ προσήλωσις τῶν Ἑλλήνων στὴν παιδεία καὶ στὴν πάτριο θρησκεία των ἀπέτρεψε τὸν ἀφελληνισμό των.

Τὸ δυναμικὸ καὶ δραστήριον Ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἐκράτησε στὰ χέρια του τὸ ἐμπόριο καὶ ἀπετέλεσε τὴν μορφωμένη τάξιν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας μέχρι καὶ τῆς διαλύσεώς της. Πόλεις ἐπιφανεῖς, ὅπως ἡ Σμύρνη, ἡ Τραπεζοῦντα καὶ οἱ Κυδωνίες, μὲ τὰ περίφημα σχολεῖα των διωχέτευαν ἀφειδῶς τὰ νάματα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Μικρασιατικῆς γῆς. Τέτοια μάλιστα ἦτο ἡ πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰωνίας καὶ τοῦ Πόντου, ὥστε ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΘ' αἰῶνα ἤρχισαν νὰ ἐκτοπίζουν τὸ σύννοικο Τουρκικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια.

Ἡ ἐπικράτησις αὐτῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐφάνηκε πρὸς στιγμὴν ὅτι θὰ ἐλάμβανε πολὺ μεγαλύτερες διαστάσεις, ὅταν στὶς 2/15 Μαΐου 1919 ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς κατέλαβε κατ' ἐντολὴν τῶν Συμμάχων τὴ Σμύρνη, τὸ κόσμημα τῆς Ἰωνίας. Ἡ ἐπακολούθησας συνθήκη τῶν Σεβρῶν (28 Ἰουλίου/10 Αὐγούστου 1920) ὅχι μόνον ἔδινε σάρκα καὶ ὀστᾶ στὰ προαιώνια ὄνειρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυε τὴν ἐλπίδα γιὰ μία ταχεῖα ἐξάπλωση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴν πολύπαθον Μικρασιατικὴν γῆν, τὴ γῆ ποὺ τὸν γέννησε.

Δυστυχῶς ὁ ἐπιζήμιος ἐθνικὸς διχασμὸς, ἡ ἐπάρατος ἀσθένεια τῆς φυλῆς μας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀσυνέπεια τῆς Εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, ἡ ὁποία κατὰ τὴν κρίσιμην ὥρα ἐγκατέλειψε τοὺς Ἕλληνας, προκάλεσαν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἡρακλείου ἐκείνου ἄθλου, τὸν ὁποῖον συνέλαβε ἡ φωτεινὴ διάνοια τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ ἐπέτελεσε μὲ ἀπαράμιλλη γενναιότητα καὶ ἀνδρεία ὁ στρατὸς τῆς Μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος.

Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε οἰκτρὸ γιὰ τὴν Εὐρώπην καὶ ὀλέθριον γιὰ τὴν τύχην τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος μετὰ ἀπὸ 3.000 χρόνια ὑποχρεώθηκε

37. Γιὰ τὸν ἐξισλαμισμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, βλ. Σ. Βρυώνη (μετάφρασις Κ. Γαλαταριώτου), *Ἡ παραμυθία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ διαδικασία ἐξισλαμισμοῦ* (11ος-15ος αἰ.) (1996, Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς).

νὰ ἐγκαταλείψῃ τὶς πατρῶες ἐστίες του. ‘Η «καταστροφή», ὅπως ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζεται ἡ βίαια ἐκδίωξις τῶν ‘Ελλήνων ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὑπῆρξε μίαν ἀπὸ τὶς φοβερώτερες συμφορὰς ποὺ ἐπληξάν τὸ ‘Ελληνικὸ Ἔθνος κατὰ τὴν μακραίαν ἱστορία του, μονάχα δὲ μὲ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους μπορεῖ νὰ παραβληθῇ.

Τὸ ξεκλήρισμα τοῦ ‘Ελληνικοῦ στοιχείου εἶναι πράγματι ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐγκλήματα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος καὶ ἀποτελεῖ αἰώνιον ὄνειδος γι’ αὐτοὺς ποὺ τὸ διέπραξαν³⁸. Εἶναι φοβερότερο καὶ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση ἀπὸ τὴν σφαγὴ τῶν Ἀρμενίων, δὲν ἔχει ὅμως δεόντως προβληθῇ, ὥστε νὰ ἐνημερωθῇ ἡ παγκόσμιος κοινὴ γνώμη καὶ νὰ τὸ καταδικάσῃ τελεσίδικα. Ἀς ἐλπίσωμε ὅτι ἡ πρόσφατη ἀναγνώρισις τῆς Ἀρμενικῆς γενοκτονίας ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Ἐθνοσυνέλευση θὰ μᾶς ὑποβοηθήσῃ νὰ ἐπιτύχωμε καὶ τὴν χρονίζουσα ἀναγνώριση τῆς ‘Ελληνικῆς γενοκτονίας.

38. Τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος παραστατικὰ περιγράφεται στὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Μουράτ (John Murat), *Τὸ μεγαλύτερο ἐγκλημα τοῦ αἰῶνα: τὸ ξεκλήρισμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ* (1982), τὸ ὁποῖο ἐγράφηκε ἀρχικὰ στὴν Ἀγγλικὴ καὶ στὴ συνέχεια μεταφράσθηκε στὴν Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Ὁ John Murat εἶναι Ἕλληνας ἀπὸ τὴν Σμύρνη, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν καταστροφὴ κατέφυγε στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου διετέλεσε διευθυντὴς διαφόρων βιβλιοθηκῶν. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα ποὺ διενήργησε σὲ διάφορα ἀξιόπιστα ἀρχεῖα διεπίστωσε (βλ. σσ. 427-434) ὅτι στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν Ἑλληνορθόδοξων κατοίκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀνῆρχετο συνολικῶς σὲ 5.500.000. Ἀπὸ αὐτοὺς 1.500.000 περίπου κατέφυγαν στὴν Ἑλλάδα, 500.000 περίπου στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ 225.000 περίπου σὲ διάφορες χώρες τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Σύνολον διασωθέντων 2.225.000. Οἱ ὑπόλοιποι 3.275.000 ἐσφαγήσαν ἢ ἐξιλαμίσθησαν!